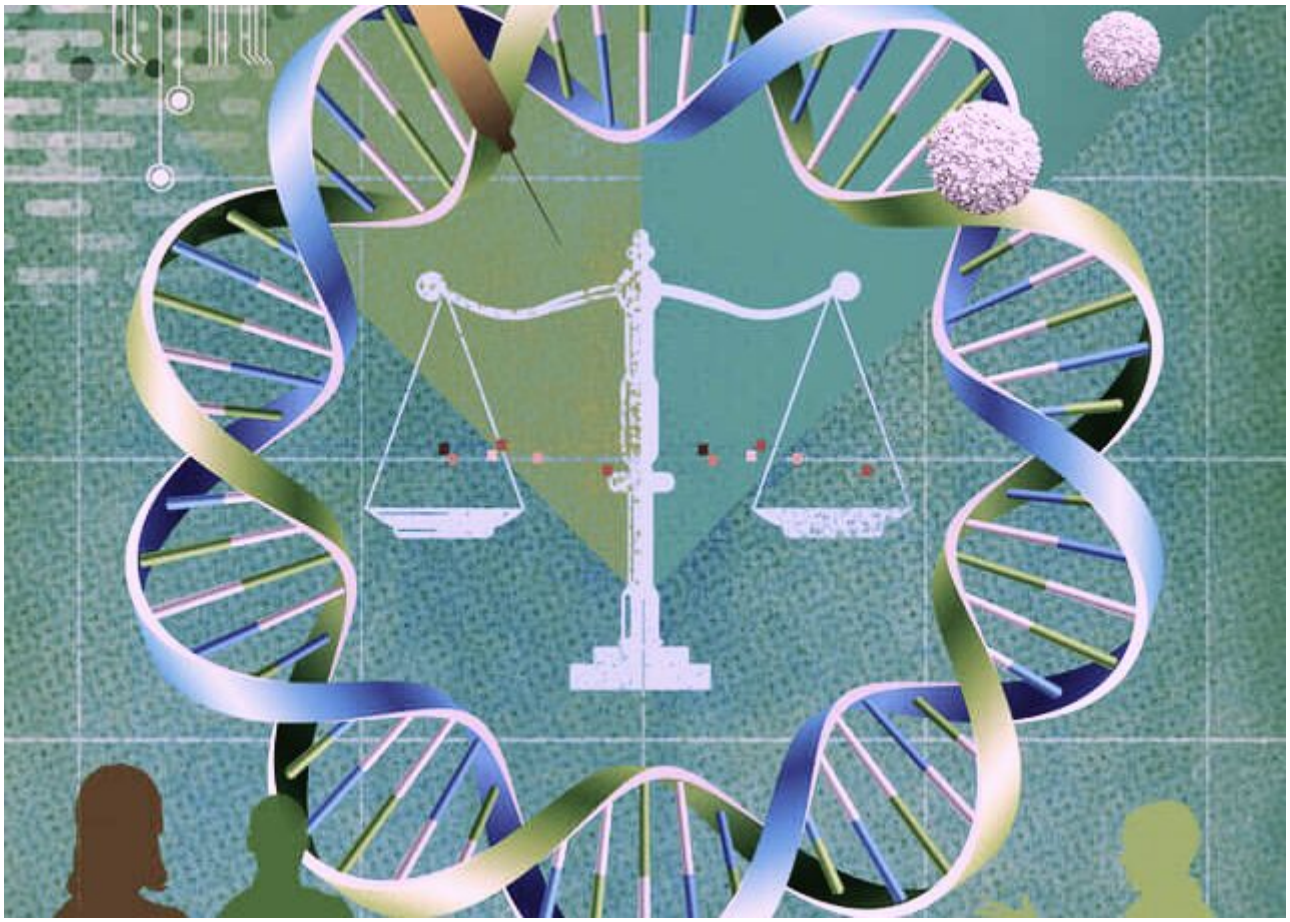
12/11/2026

Ναυπάκτου Ιερόθεος: Βιοηθική και Μεταβιοηθική

Μητροπολιτικό Έργο / Ι.Μ. Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου

Του Μητροπολίτη Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου Ιεροθέου

Σέ ὅλα τά κινήματα πού παρατηρήθηκαν καί παρατηροῦνται στήν κοινωνία ὑπάρχουν καί τά μετά ἀπό αὐτά, δηλαδή ἀναπτύχθηκε ἡ φυσική καί ἀκολούθησε ἡ μεταφυσική, καί στήν συνέχεια ἡ ἀντιμεταφυσική. Ὁ Διαφωτισμός-νεωτερικότητα, πού εἶναι μιά κίνηση τοῦ 17ου καί 18ου αἰῶνος στήν Εὐρώπη, προκάλεσε μεγάλη συζήτηση, ὁπότε γίνεται λόγος γιά τά προνεωτερικά καί τά μετανεωτερικά στοιχεῖα.

Μέ τόν τρόπο αὐτό μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι, ὅπως ἀναπτύχθηκε στόν Δυτικό κόσμο ἡ Βιοηθική γιά νά ἀντιμετωπίση θέματα πού σχετίζονται μεταξύ Μοριακῆς Βιολογίας, Γενετικῆς Μηχανικῆς, Βιοτεχνολογίας, ἔτσι ἀρχίζει νά φαίνεται ἕνα ρεῦμα πού μπορεῖ νά χαρακτηρισθῆ ὡς Μεταβιοηθική, δηλαδή μιά ἀντιμετώπιση τῶν θεμάτων αὐτῶν πέρα ἀπό τήν οὐμανιστική Βιοηθική. Αὐτό τό θέμα θά ἐντοπισθῆ στήν παροῦσα εἰσήγηση, ὄχι ὡς ἄρνηση τῆς Βιοηθικῆς, ἀλλά ὡς

συμπλήρωση καί ἐπέκτασή της. Ὁ ὅρος, λοιπόν, Μεταβιοηθική συμπληρώνει τόν ὅρο Βιοηθική καί τόν ἑρμηνεύει καλύτερα, ἐκφράζοντας στήν ὁλότητά του τόν ἄνθρωπο, πού ἀποτελεῖται ἀπό ψυχή καί σῶμα.

Ὅπως γνωρίζουμε, ἡ ἔκρηξη τῶν Βιοϊατρικῶν Ἐρευνῶν καί τῆς Βιοτεχνολογίας δημιούργησαν τήν ἀνάγκη νά ἀναπτυχθῆ μιά ἰδιαίτερη ἐπιστήμη τήν ὁποία ἀπεκάλεσαν Βιοηθική, γιά νά τεθοῦν μερικά ὅρια, ὥστε οἱ ἀνακαλύψεις νά ὠφελήσουν τόν ἄνθρωπο καί νά μή τόν βλάψουν.

Γιά νά περιορισθῆ τό θέμα θά ἐντοπισθῆ κυρίως στίς παρατηρήσεις τοῦ «γίγαντα τῆς Βιοηθικῆς», ὅπως ἔχει χαρακτηρισθῆ, καθηγητοῦ Φιλοσοφίας τῆς Ἰατρικῆς σέ Πανεπιστήμια στό Χιοῦστον τοῦ Τέξας τῆς Ἀμερικῆς καί ἐξειδικευμένου στόν Τομέα Βιοηθικῆς H. Tristram Engelhardt, ὅπως ἔχουν περιληφθῆ στό βιβλίο του «τά θεμέλια τῆς Βιοηθικῆς» καί ὑπότιτλο «Μιά χριστιανική θεώρηση» .

1. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς Βιοηθικῆς

Ὁ Engelhardt παρατηρεῖ ὅτι ὁ ὅρος Βιοηθική καθιερώθηκε ἀπό τόν Van Potter τό 1970 στήν προσπάθεια νά τεθοῦν μερικοί ὅροι στήν ἀνάπτυξη τῶν Βιοϊατρικῶν ἐρευνῶν, καί νά παρουσιάση τήν Βιοηθική «ὡς ἕνα συνολικό τρόπο ζωῆς». Ὅμως, στήν συνέχεια ὁ Hellegers «τήν μετέτρεψε σέ ἀκαδημαϊκή ἐπιστήμη, σχεδιασμένη νά λειτουργεῖ ὡς μιά κοσμική θεολογία γιά τήν ἀναδυόμενη κουλτούρα τῆς ὑψηλῆς τεχνολογίας». Μέ τά πρῶτα «σεμινάρια» θέλησαν νά ἐκπαιδεύσουν τούς βιοηθικολόγους «ὡς κοσμικούς ἱερωμένους» σέ μιά ἀλλαγμένη ἠθικο-υγειονομική φροντίδα». Ἔπειτα, ὁ Edmund Pellegrino ἐνέταξε τήν Βιοηθική «στά γενικά ἐνδιαφέροντα τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν», συνδέοντάς την μέ τήν ἀξία τοῦ ἀνθρωπισμοῦ «τῆς ἀρχαίας Ρώμης καί τίς ἰδέες τῆς Ἀναγέννησης» .

Προσπαθώντας οἱ πρῶτοι Βιοηθικολόγοι νά δώσουν ἕναν ὁρισμό καί προσδιορισμό τῆς Βιοηθικῆς τήν βάσισαν στό στοιχεῖο τοῦ Οὐμανισμοῦ, τῆς Ἀναγέννησης καί τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ὁ Engelhardt παρατηρεῖ ὅτι ἡ σύγχρονη Βιοηθική προσδιορίζεται «ἀπό τήν ἔνταξη τοῦ ἠθικοῦ πλουραλισμοῦ μέσα σ’ ἕνα ἀπελευθερωμένο κοσμοπολίτικο ἦθος πού ζητᾶ νά περικλείσει καί νά ἐπαναπροσδιορίσει αὐτόν τόν πλουραλισμό». «Τό ἀπελευθερωμένο αὐτό ἦθος, πριμοδοτώντας τήν αὐτονομία, τήν ἰσότητα καί τήν αὐτοεκπλήρωση, ἀπαλύνει τήν ἠθική ποικιλομορφία» .

Εἶναι ἐπόμενο ὅτι οἱ πρῶτοι βιοηθικολόγοι, ζώντας στήν σύγχρονη κοινωνία μέ τά ποικίλα φιλοσοφικά, ἠθικά καί κοινωνικά ρεύματα, προκειμένου νά καταρτίσουν βιοηθικούς κανόνες πού θά ἀνταποκρίνονταν στίς κοινές ἀπαιτήσεις τῆς

κοινωνίας, πού θά φέρουν μιά ἰσορροπία, χρησιμοποίησαν τό πολιτιστικό κλῖμα τῆς ἐποχῆς τους. Αὐτό κάνει καί ἡ νομοθετική ἐξουσία, ἡ ὁποία προσπαθεῖ νά ἐντοπίση κοινές καί γενικές ἀρχές πού νά μποροῦν νά γίνουν ἀποδεκτές ἀπό τούς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς μας, καί νά φέρουν μιά κοινωνική ἰσορροπία. Ἔτσι, οἱ βιοηθικολόγοι χρησιμοποίησαν τίς γενικές ἀρχές τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τῆς Ἀναγέννησης, τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ὅμως, εἶναι ἀνάγκη νά δοῦμε πῶς προέκυψε αὐτή «ἡ κοσμική θεολογία» πάνω στήν ὁποία στηρίχθηκε ἡ σύγχρονη Βιοηθική.

Ὁ Engelhardt στό βιβλίο πού προαναφέραμε κάνει μιά εὐρύτατη ἀναφορά στό θέμα τοῦ Διαφωτισμοῦ, πού ἐπηρέασε σαφῶς τήν διαμόρφωση τῆς βάσης τῆς Βιοηθικῆς. Μελέτησε τό θέμα ἀπό χριστιανικῆς καί φιλοσοφικῆς πλευρᾶς.

Στό πρῶτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του μέ τίτλο «Ἀπό τήν χριστιανική στήν κοσμική βιοηθική, ἡ καθιέρωση μιᾶς φιλελεύθερης παγκόσμιας ἠθικῆς» ἀναφέρεται στίς μεγάλες ἀλλαγές πού ἔγιναν στόν Εὐρωπαϊκό χῶρο ἀπό τόν 15ο αἰώνα καί ἐξῆς, πράγμα πού ἐπηρέασε τήν νοοτροπία τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου καί τά θεμέλια τῆς Βιοηθικῆς. Ἡ Εὐρώπη, πράγμα πού ἐπηρέασε καί τόν Νέο Κόσμο, τήν Ἀμερική, ἡ ὁποία ἄρχισε νά κατοικῆται κυρίως ἀπό Εὐρωπαίους πού μετέφεραν τήν χριστιανική καί φιλοσοφική νοοτροπία της, πέρασε ἀπό τρεῖς μεγάλες ἀνακατατάξεις, κατά τήν δεύτερη χιλιετία τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἡ πρώτη μεγάλη ἀνακατάταξη χαρακτηρίζεται ὡς μιά «ρήξη» τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας (Εὐρωπαϊκός χῶρος) ἀπό τό Ἀνατολικό τμῆμα της (Ὀρθόδοξο). Αὐτό ἔγινε ἀπό τό τέλος τῆς πρώτης χιλιετίας μέχρι τήν ἀρχή τῆς δεύτερης χιλιετίας, ὅταν καί ὁλοκληρώθηκε αὐτή ἡ ρήξη. Στήν Εὐρώπη ἄρχισε νά ἀναπτύσσεται ἕνας ἰδιαίτερος πολιτισμός μέ τήν ἐπίδραση τοῦ Καρλομάγνου καί τῶν Φράγκων πού κατελάμβαναν τό δυτικό τμῆμα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Μέ τήν προοπτική αὐτή εἰσήχθη ἡ χριστιανική μεταφυσική, μέ τήν ἰδιαίτερη θεολογία πού χαρακτηρίζεται ὡς σχολαστική.

Κατά τό μέσον τῆς δεύτερης χιλιετίας ἔγινε ἡ «διάσπαση» τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου στήν Εὐρώπη μέ τήν Μεταρρύθμιση, ἤδη, ὅμως, εἶχε ἀρχίσει ἡ Ἀναγέννηση μέ τόν λεγόμενο ἀνθρωπισμό. Αὐτή ἡ «διάσπαση» δημιούργησε προβλήματα στήν θεολογία καί κατά συνέπεια στήν Ἠθική κάθε θεολογικῆς ἰδιαιτερότητας. Καί πρός τό τέλος τῆς δεύτερης χιλιετίας παρατηρήθηκε ἕνα ἄλλο μεγάλο ἐπιστημονικό κίνημα πού χαρακτηρίζεται ὡς «νεωτερισμός», τό ὁποῖο συγκεκριμενοποιεῖται στόν λεγόμενο Διαφωτισμό, πού ἔδωσε προτεραιότητα στήν λογική καί τίς αἰσθήσεις τοῦ ἀνθρώπου.

Ἔτσι, αὐτές οἱ ἀνακατατάξεις στόν Εὐρωπαϊκό χῶρο ἐπέφεραν συνταρακτικά ἀποτελέσματα, δηλαδή ἡ «ρήξη» δημιούργησε χωρισμό «ἀπό τήν Ἐκκλησία τῆς

πρώτης χιλιετίας», ἡ «διάσπαση» ἐμφάνισε τήν Μεταρρύθμιση, καί στήν συνέχεια «ὁ νεωτερισμός»-διαφωτισμός ἔφερε τήν ἀπομάκρυνσή της ἀπό «τό θρησκευτικό της παρελθόν». Γράφει ὁ Engelhardt: «Καθώς ἡ Μεταρρύθμιση διέσπασε τήν ἑνότητα τῆς Εὐρωπαϊκῆς θρησκευτικῆς συνείδησης, ἡ Ἀναγέννηση δυνάμωσε τίς κοσμικές αἰτιοκρατικές βλέψεις, οἱ ὁποῖες τότε ἀκριβῶς ἐνισχύθηκαν καί ἀπό τά ἐπιτεύγματα τῆς ἐπιστήμης. Καθώς οἱ παραδοσιακές γνώσεις στήν Ἀστρονομία, τήν Φυσική καί τήν Ἀνατομία ἀντικαταστάθηκαν ριζικά ἀπό τίς νέες ἐπιστημονικές μελέτες, ἡ Λογική ἐμφανίσθηκε ἱκανή νά ξεκλειδώσει τά μυστικά τῆς φύσης. Ἡ κοσμική αἰτιοκρατία ἐπιπλέον ὑποσχόταν νά φανερώσει καί μιά κοινή ἠθική».

Τό θέμα, ὅμως, τῆς διαμόρφωσης τῆς κοινῆς ἠθικῆς εἶχε καί συνέχεια. Γράφει:

«Ἡ κοινωνία ἀγκάλιασε αὐτή τήν ὑπόσχεση, ἀντιδρώντας στούς θρησκευτικούς πολέμους τόν 16ο καί 17ο αἰώνα. Τό σύγχρονο ἠθικοφιλοσοφικό σχέδιο ἀνανέωσε μιά ἀπό τίς ὑποχέσεις τοῦ Μεσαίωνα: μιά αἰτιοκρατικά δομημένη ἐκδοχή τῆς ἠθικότητας. Αὐτή τή φορά ὅμως ἡ αἰτιοκρατική ἐκδοχή θά ἦταν διαζευγμένη ἀπό τήν πίστη καί τά πάθη τῶν θρησκευτικῶν ἀντιπαραθέσεων. Αὐτή ἡ ἱστορική ἐμπειρία προπορεύθηκε τῆς βαθιᾶς ἐκκοσμίκευσης τῆς ἠθικῆς σκέψης. Ἡ κοσμική ἠθική δέν ἀντικατέστησε μόνο τόν θρησκευτικό ἠθικό στοχασμό, ἀλλά καί ὑποσχέθηκε αὐτό ἀκριβῶς πού ἡ θρησκευτική ἠθικότητα εἶχε ἀποτύχει νά προσφέρει: ἡ κοσμική ἠθικότητα μποροῦσε νά εἶναι μία».

Αὐτό σημαίνει ὅτι «τό σύγχρονο φιλοσοφικό σχέδιο νά θεμελιώσει τήν ἠθική στήν λογική – παρ’ ὅτι ὑπέσκαψε τήν ἠθική καί τήν θεολογία, ὑπερβαίνοντας ἔτσι τήν θρησκευτική πολυμορφία – ὁδήγησε στήν ἀνάδυση τῆς σύγχρονης κοσμικῆς βιοηθικῆς» . Οἱ παρατηρήσεις αὐτές τοῦ μεγάλου Βιοηθικολόγου Engelhardt εἶναι σημαντικές, διότι ἀπό διάφορες ἄλλες μελέτες γνωρίζουμε ὅτι ἡ σχολαστική θεολογία τοῦ Καθολικισμοῦ ἐκφράζεται κυρίως ἀπό τήν λεγομένη θεολογική μεταφυσική. Ὁ δυτικός ἄνθρωπος, ἀπορρίπτοντας τήν σκληρότητα τῆς μεταφυσικῆς, προχώρησε στόν οὐμανισμό-ἀνθρωπισμό, καί ἀπό ἐκεῖ ἔφθασε στόν Διαφωτισμό, ἤτοι τόν Γαλλικό Διαφωτισμό καί τόν Ἀγγλικό Διαφωτισμό.

Ὁ πρῶτος, δηλαδή ὁ Γαλλικός Διαφωτισμός μέ τόν Ντε Κάρτ καί ἔπειτα μέ τούς Ἐγκυκλοπαιδιστές, ἔδωσε προτεραιότητα στήν λογική τοῦ ἀνθρώπου, τήν ὁποία, κατά τήν Γαλλική Ἐπανάσταση τήν ἀπεκάλεσαν θεότητα καί ἔκτισαν καί Ναό γιά τήν λατρεία τῆς λογικῆς.

Ὁ δεύτερος, δηλαδή ὁ Ἀγγλικός Διαφωτισμός μέ τόν Τζών Λόκ καί τόν Ντέϊβιντ Χιούμ, ἔδωσε προτεραιότητα στίς αἰσθήσεις, τήν αἰσθησιοκρατία μέ τήν γενική ἀρχή ὅτι «τίποτε δέν εἶναι στήν νόηση, ἐάν αὐτό δέν ἦταν πρῶτα στήν αἴσθηση».

Αὐτά τά δύο κινήματα ἐπηρέασαν βαθύτατα τούς ἐπιστήμονες καί τήν νοοτροπία τῶν δυτικῶν ἀνθρώπων, καί ἐπάνω σέ αὐτά στηρίχθηκαν οἱ πρῶτοι Βιοηθικολόγοι γιά νά καταρτίσουν τίς βασικές Βιοηθικές ἀρχές.

Βεβαίως, δέν ἀρνοῦμαι ὅτι πρέπει νά ὑπάρχουν μερικές βιοηθικές ἀρχές γιά τίς σωματικές ἀσθένειες γιά νά καλύπτουν ὅλους τούς ἀνθρώπους ὅλων τῶν πεποιθήσεων καί τῶν θρησκευτικῶν ἀρχῶν, ἀλλά αὐτές πρέπει νά συμπληρωθοῦν ἀπό ἄλλες ἀρχές πού ἀγγίζουν τόν ἐσωτερικό ὑπαρξιακό καί πνευματικό κόσμο τοῦ ἀνθρώπου. Δέν πρέπει νά βλέπουμε τόν ἄνθρωπο ὡς μιά μηχανή, ὅπως ἀντιμετωπίζουμε τά ζῶα. Ἤδη σήμερα ἀκούγονται διάφορες τέτοιες φωνές-ἀπόψεις γιά τό ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι πέρα ἀπό μιά ἀτομική μονάδα βιολογικῆς ζωῆς, καί δέν μπορεῖ νά θεωρεῖται ὡς μιά μηχανή. Γιά παράδειγμα, ὁ Ψυχίατρος Σάββας Σαββόπουλος στό βιβλίο του μέ τίτλο «ὁ μηχανιστικός ἄνθρωπος» καί ὑπότιτλο «σιωπές τῆς ψυχῆς, ρωγμές τοῦ σώματος» ἀναλύει τήν νοοτροπία νά θεωρεῖται ὁ ἄνθρωπος μιά ἀτομική βιολογική μονάδα.

Μελετώντας δύο κατηγορίες νόσων, ὅπως τῶν αὐτοάνοσων νοσημάτων καί τοῦ ἐμφράγματος τοῦ μυοκαρδίου, μέ κλινικά παραδείγματα, ἀνέδειξε τό «πῶς ὁ ψυχισμός, μέ τίς ἐλλείψεις πού προκάλεσαν τά τραύματα, ὅπως ἐξάλλου καί τό στρές, συμβάλλουν στό νά ἐκδηλωθοῦν αὐτές οἱ νόσοι». Σημειώνει δέ ἐμφαντικά: «Ἡ ψυχοσωματική ἔρευνα ἔχει συνδέσει, πέραν πάσης ἀμφιβολίας, τόν ψυχικό παράγοντα μέ τήν ὀργανική ἀπορρύθμιση. Γιά τήν ψυχαναλυτική, ψυχοσωματική, ἡ θεωρία τοῦ στρές ἐπιβεβαιώνει τήν ἄποψη ὅτι ἡ ἀδυναμία ψυχικῆς ἐπεξεργασίας καί συμβολοποίησης τῶν συγκινήσεων καί γενικότερα τῶν ἐρεθισμάτων ὁδηγεῖ στήν ἐκφόρτισή τους στό σῶμα. Ἔτσι, τό στρές γίνεται ἡ γέφυρα ἀνάμεσα στήν κλασική Ἰατρική καί τήν Ψυχοδυναμική θεώρηση, προσφέροντας κοινό ἔδαφος γιά τήν κατανόηση τῆς ψυχοσωματικῆς νοσηρότητας» .

Αὐτό σημαίνει ὅτι μιά μηχανιστική θεώρηση τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἀναπαραγωγικῆς μηχανῆς, καί βελτιώσεώς της, δέν ἀρκεῖ γιά τήν θεώρηση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Σέ κάθε περίπτωση ἡ Βιοτεχνολογία μέ ὅλες τίς ἐκφράσεις της πρέπει νά συνδεθῆ καί μέ ἄλλες ἐπιστῆμες καί καλλιέργειες τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως τήν φιλοσοφία, τήν ψυχολογία, τήν ψυχανάλυση, τόν ὑπαρξισμό καί, βεβαίως, τήν ὀρθόδοξη θεολογία. Πάντως, νεώτερες ἀναλύσεις πέρασαν πέρα ἀπό τήν Βιοηθική, πού στηρίζονται μονομερῶς στόν Διαφωτισμό-Νεωτερικότητα. Ἄλλωστε, σήμερα ἐπικρατεῖ ὁ μετανεωτερισμός-μετανεωτερικότητα καί γι’ αὐτό ἡ σύγχρονη

Βιοηθική δέν μπορεῖ νά ἀγνοῆ τίς νέες ἀναλύσεις.

Γι’ αὐτό στήν ἐπόμενη ἐνότητα θά ἀσχοληθῶ μέ αὐτό πού ὀνόμασα Μετα-βιοηθική.

2. Στροφή στήν Μεταβιοηθική

Οἱ δυτικοί ἄνθρωποι κάποτε ἀντελήφθησαν ὅτι ὁ Διαφωτισμός, πού ἦταν μιά ἐπανάσταση ἐναντίον τοῦ σχολαστικισμοῦ τοῦ Μεσαίωνα, δέν ἀντιμετωπίζει τόν ἄνθρωπο καί τά προβλήματά του στήν ὁλότητα καί προχώρησαν πέρα ἀπό αὐτόν. Αὐτή ἡ στροφή νομίζω ξεκίνησε ἀπό τόν Ἰμμάνουελ Κάντ.

Ὁ Γερμανός φιλόσοφος Ἰμμάνουελ Κάντ (1724-1804) ἔκανε μιά στροφή ἀπό τόν διαφωτισμό πρός τόν μεταγενέστερο γερμανικό ἰδεαλισμό πού κατέληξε στόν ὑπαρξισμό. Στήν ἀρχή εἶχε ἐπηρεσθῆ ἀπό τήν λογικοκρατία, ὅπως ἐκφραζόταν ἀπό τόν Λάϊμπνιτς, τόν Βόλφ καί τούς μαθητές του, καί στήν συνέχεια προχώρησε στόν σκεπτικισμό τοῦ Χιούμ πού ἔδινε μεγάλη σημασία στόν κόσμο τῶν αἰσθήσεων, καί ἐξέφραζε τήν σχολή τοῦ ἐμπειρισμοῦ. Στήν συνέχεια διαμόρφωσε τήν δική του θεωρία πού κινεῖται μεταξύ τοῦ ὀρθολογισμοῦ τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ (Ντεκάρτ) καί τῆς αἰσθησιοκρατίας τοῦ ἀγγλικοῦ Διαφωτισμοῦ (Ντέιβιντ Χιούμ).

Αὐτή ἡ στροφή ὀνομάστηκε ὡς κοπερνίκεια ἐπανάσταση. Ὁ Κοπέρνικος ἔκανε μιά ἐπανάσταση στήν ἀστρονομία καί γενικά τήν ἐπιστήμη. Ἐνῶ μέχρι τότε πίστευαν ὅτι ὅλος ὁ κόσμος περιστρέφεται γύρω ἀπό τόν παρατηρητή πού βρίσκεται στήν γῆ, ὁ Κοπέρνικος ἀπέδειξε ὅτι ἡ γῆ μέ τόν ἄνθρωπο περιστρέφεται, ἐνῶ τά ἄστρα παραμένουν ἀκίνητα. Ἔτσι, πέρα ἀπό τίς παραστάσεις μέ τίς ὁποῖες οἱ αἰσθήσεις μας τροφοδοτοῦν τίς ἐμπειρίες μας, ὑπάρχει ὁ ἑαυτός μας, ὁ παρατηρητής πού μέ τόν ἐξοπλισμό του, μέ τίς μορφές τοῦ χρόνου καί τοῦ χώρου καί τίς κατηγορίες του ὀργανώνει ὅλο αὐτό τό πολύμορφο περιεχόμενο τῆς ἐμπειρίας μας καί φθάνει στήν γνώση τοῦ κόσμου. Αὐτή εἶναι ἡ θεωρία τοῦ Κάντ, ἡ λεγομένη «κριτική τοῦ καθαροῦ λόγου».

Μέσα ἀπό αὐτήν τήν προοπτική κάνει λόγο γιά «τήν ὑπερβαντολογική ἐλευθερία» πού ἀντιδιαστέλλεται ἀπό τόν μηχανισμό τῆς φύσης. Αὐτή ἡ «ὑπερβαντολογική ἐλευθερία» νοεῖται «ὡς ἀνεξαρτησία ἀπό κάθε τι ἐμπειρικό, ἄρα καί ἀπό τή φύση ἐν γένει». Γιά τόν Κάντ «ὑπερβαντολογική ἀρχή» εἶναι ἡ γνώση πού δέν ἀσχολεῖται τόσο μέ τά ἀντικείμενα, ἀλλά μέ τόν τρόπο τοῦ ἀνθρώπου «τῆς γινώσκουσας συνείδησης» .

Ἀκολούθησαν καί ἄλλοι φιλόσοφοι, ὅπως ὁ Φίχτε (1762-1814), ὁ Χέγκελ (1770-1831), ὁ Σέλινγκ (1775-1854), ὁ Νίτσε (1844-1900), ὁ ὁποῖος κατέληξε στόν ὑπεράνθρωπο, πού ἐφήρμοσε στήν πράξη ὁ ναζισμός καί ὁ φασισμός.

Γιά τίς ἀνάγκες τῆς εἰσήγησής μου δέν θά κάνω πλήρη ἀνάλυση τοῦ λεγομένου γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ, πού ξεκίνησε ἀπό τόν Κάντ καί ἔφθασε στόν Νίτσε, ἀλλά θά παραμείνω στόν μεγάλο Γερμανό φιλόσοφο Χάιντεγκερ (1889-1976), ὁ ὁποῖος ἀναλύοντας τόν ἄνθρωπο στήν ὑπόστασή του λέγει ὅτι ἡ μέριμνα ἀποτελεῖ τό εἶναι τοῦ ἀνθρώπου καί αὐτή ἡ μέριμνα ἀποτελεῖται ἀπό τρία δομικά στοιχεῖα, ἤτοι τήν «ἐγκατάλειψη», ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται ὅτι βρέθηκε στόν κόσμο χωρίς νά γνωρίζη πού ἦταν προηγουμένως ἤ πού θά πάη• τήν «ἔκσταση» πού σημαίνει ὅτι συνεχῶς ἐξέρχεται πρός τόν κόσμο καί πάει μπροστά ἀπό τόν ἑαυτό του• καί τήν «παροντικότητα», ἀφοῦ ἀντιλαμβάνεται ὅτι ὡς ὕπαρξη ζῆ πλησίον σέ ἄλλα ὄντα πού εἶναι διαφορετικά ἀπό τόν ἴδιο. Αὐτά τά τρία δομικά στοιχεῖα τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου τόν ὁδηγοῦν στήν ἀγωνία πού θά τόν φέρη στό μηδέν. Ἔτσι, ἡ ὕπαρξή του θά ἀντιληφθῆ ὅτι «τό ὑπάρχειν» εἶναι «ὑπάρχειν – πρός θάνατον». Ὁπότε, ἡ λύτρωσή του ἀπό τόν θάνατο εἶναι ἡ λύτρωση τῆς ὑπάρξεως ἀπό τήν ἀγωνία .

Ἡ φιλοσοφική πορεία ἀπό τόν Διαφωτισμό στόν Κάντ καί τόν Χάιντεγκερ δίνει τόν λόγο στόν ὑπαρξισμό τοῦ Κίρκεγκαρντ καί τοῦ Σάρτρ. Ὁ Κίρκεγκαρντ κάνει λόγο γιά τά τρία στάδια τῆς ὕπαρξης στά ὁποῖα διέρχεται διαδοχικά ὁ ἄνθρωπος, ὅπως τό αἰσθητικό, τό ἠθικό καί τό θρησκευτικό πού δέν συνιστοῦν μιά ἀναγκαιότητα, γιατί κάθε ἀνθρώπινη ὕπαρξη ἐπιλέγει μόνη της τόν τρόπο ζωῆς της πού θέλει. Ὁ Σάρτρ (1905-1980) διέκρινε τόν κόσμο σέ δύο κατηγορίες ὄντων, ἤτοι «στά καθ’ ἑαυτά ὄντα», πού εἶναι τά ἀντικείμενα πού μᾶς περιβάλλουν, καί «στά δι’ ἑαυτά ὄντα» πού εἶναι οἱ συνειδήσεις τῶν ἀνθρωπίνων πλασμάτων, καί μεταξύ αὐτῶν τῶν δύο ὑπάρχει ριζική διαφορά. Τά «καθ’ ἑαυτά ὄντα» εἶναι συμπαγῆ ἀντικείμενα πού ἔχουν συμπληρώσει τήν ἐξέλιξή τους, ἐνῶ τά «δι’ ἑαυτά ὄντα», δηλαδή οἱ ἀνθρώπινες ὑπάρξεις, εἶναι ἀτελῆ πλάσματα πού βρίσκονται σέ διαρκῆ ἐξέλιξη πρός τό μέλλον πού εἶναι ἀπροσδιόριστο. Ἔτσι, ἡ ἀνθρώπινη ὕπαρξη πού εἶναι ριγμένη μέσα σέ αὐτόν τόν κόσμο τῶν «καθ’ ἑαυτῶν ὄντων» ἀγωνίζεται νά διαμορφώση τό μέλλον της, νά σχηματισθῆ σέ ὀντότητα ἐντελῶς μόνη της καί ἀναλαμβάνει ὅλη τήν εὐθύνη γιά τό ποῦ θά κατευθυνθῆ.

Ἡ ὑπαρξιακή φιλοσοφία ἀσχολεῖται μέ τά ὑπαρξιακά ἐρωτήματα τῆς ζωῆς καί τοῦ θανάτου, μέ τά λεγόμενα ὅρια τῆς ζωῆς, δηλαδή τήν ἀρχή τῆς ζωῆς καί τό τέλος τῆς βιολογικῆς ζωῆς, κινεῖται πέρα ἀπό τά φαινόμενα καί διακρίνεται ἀπό τόν ἀγώνα. Αὐτή ἡ ὑπαρξιακή φιλοσοφία ὁδήγησε στήν ὑπαρξιακή ψυχολογία καί θά

ἀναφέρω ὡς χαρακτηριστικό ἐκφραστή τόν Βίκτορα Φράνκλ (1905-1997), ὁ ὁποῖος εἰσήγαγε τήν θεωρία τῆς λογοθεραπείας, ὁρίζοντας τόν λόγο ὡς τόν λόγο τῆς ὕπαρξης, δηλαδή τό νόημα τῆς ὕπαρξης κάθε ἀνθρώπου. Ἔτσι, στίς βασικές ἀρχές τῆς λογοθεραπείας του, τῆς ὑπαρξιακῆς ψυχολογίας κάνει λόγο γιά τήν τραγική τριάδα, πού εἶναι ὁ πόνος, ὁ θάνατος καί ἡ ἐνοχή, γιά τίς νοογενεῖς καί ψυχολογικές νευρώσεις κ.ἄ. .

Αὐτή ἡ σύντομη ἀνάλυση δείχνει τήν διαδρομή τῶν διαφόρων ρευμάτων ἀπό τόν Διαφωτισμό μέχρι τήν ἐποχή μας, καί γι’ αὐτό κάνω λόγο γιά τήν μετάβαση ἀπό τήν Βιοηθική στήν Μεταβιοηθική. Σήμερα τά Βιολογικά καί Βιοηθικά θέματα δέν ἀντιμετωπίζονται μόνον μέ τόν οὐμανισμό καί τόν διαφωτισμό, ἀλλά χρειάζεται καί ὁ ὑπάρξισμός, ψυχανάλυση καί ὑπαρξιακή ψυχολογία, αὐτό πού ὀνόμασα Μεταβιοηθική.

3. Ἡ προσφορά τῆς Ὀρθόδοξης θεολογίας

Μέσα στήν προοπτική νά ἀντιμετωπίζουμε τόν ἄνθρωπο στήν ὁλότητά του παίζει σημαντικό ρόλο ἡ ὀρθόδοξη θεολογία. Ἤδη ὁ Engelhardt ἔχει παρατηρήσει ὅτι «ἡ Ὀρθοδοξία καί ἡ βιοηθική της εἶναι κατά κύριο λόγο ζήτημα πίστης, μετάνοιας καί Χάριτος» καί χαρακτηρίζεται ἀπό τήν «ἄσκηση καί τήν λατρεία» . Συγκεκριμενοποιεῖται στό ἐρώτημα: «Πῶς μπορῶ νά ζήσω ἔτσι, ὥστε νά γευθῶ τήν ἐμπειρία τοῦ Θεοῦ καί νά γνωρίσω τό περιεχόμενο τῆς ἠθικῆς (περιλαμβανομένης καί αὐτῆς πού ἀφορᾶ τήν ἰατρική φροντίδα);» .

Ἡ ὀρθόδοξη θεολογία ἀντιμετωπίζει τά θέματα πού ἀναφύονται ἀπό τήν χρήση τῆς σύγχρονης Βιοτεχνολογίας μέ τήν ἀκρίβεια καί τήν οἰκονομία. Ὅταν κάνουμε λόγο γιά ἀκρίβεια ἐννοοῦμε ὅτι τηρεῖται ἐπακριβῶς ὅ,τι εὐχές ἀπευθύνουμε στόν Θεό, κατά τά Μυστήρια τοῦ Βαπτίσματος, τοῦ Χρίσματος, τοῦ γάμου, καί τῆς θείας Εὐχαριστίας. Ὁ σκοπός τοῦ ἀνθρώπου, πού δημιουργήθηκε ἀπό τόν Θεό κατ’ εἰκόνα καί καθ’ ὁμοίωση, εἶναι νά ἀναπτύξη τό κατ’ εἰκόνα πρός τό καθ’ ὁμοίωση, δηλαδή τήν θέωση. Καί ἡ οἰκονομία εἶναι νά ποιμαίνη τούς ἀνθρώπους στά διάφορα γεγονότα τῆς ζωῆς τους, ὡς πρός τήν ζωή, τόν γάμο, τόν θάνατο, ἀνάλογα μέ τήν πνευματική κατάσταση τοῦ κάθε ἀνθρώπου.

Πάντοτε, ὅμως, καί στήν ἀκρίβεια καί τήν οἰκονομία, τηροῦνται οἱ βάσεις τῆς ὀρθόδοξης ποιμαντικῆς. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ Ὀρθόδοξη Βιοηθική δέν ἔχει ἕτοιμες ἀπηρτισμένες λύσεις καί ἐπιλογές, ὅπως τό βλέπουμε σέ μιά Βατικανοποιημένη βιοηθική, ἀλλά προσφέρει βασικές θεολογικές ἀρχές, μέ τήν ἀκρίβεια καί τήν οἰκονομία, καί ἀποφασίζει μετά ὁ ἄνθρωπος γιά τό τί θά πράξη, διότι δέν μποροῦμε νά ἀποστερήσουμε τήν ἐλευθερία του. Φυσικά, κάθε ἐπιλογή ἔχει καί τίς

συνέπειές της, καί ἀκόμη ὑπάρχει ἡ δυνατότητα τῆς μετάνοιας, πού εἶναι οὐσιώδης κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου στήν μεταπτωτική ζωή.

Θά δώσω συνοπτικά μερικές βασικές ἀρχές γιά τήν ἀντιμετώπιση Βιοηθικῶν θεμάτων σέ διάφορες φάσεις τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, μέσα ἀπό τήν ὀρθόδοξη θεολογία.

Στήν περίπτωση τῆς ἰατρικῆς ὑποβοηθούμενης ἀναπαραγωγῆς στήν ἀρχή τῆς βιολογικῆς ζωῆς, ὅπως καί στήν κλωνοποίηση, ἐξετάζεται ποιό εἶναι τό νόημα τῆς ὕπαρξης τοῦ ἀνθρώπου, καί ποιός εἶναι ὁ σωτηριολογικός σκοπός τοῦ γάμου. Ἡ ἀπόκτηση παιδιῶν στόν γάμο δέν εἶναι ὁ ἀπόλυτος σκοπός του, καί ὅταν δέν ὑπάρχει φυσική ἀναπαραγωγικότητα, ὁ ἄνθρωπος βλέπει ποιό εἶναι τό βαθύτερο νόημα τῆς ζωῆς του. Ἄν ἡ ζωή δέν ἔχει νόημα, τότε δέν πρόκειται νά τόν ἀναπαύση ἡ ἀπόκτηση τῶν πολλῶν παιδιῶν, οὔτε ἡ ἐπίτευξη δευτερευόντων στόχων. Ἑπομένως, τά ἐρωτήματα «γιατί ὑπάρχω», «ποιό εἶναι τό νόημα τῆς ζωῆς», τί σημαίνει ἡ μοναξιά καί, μάλιστα, ἡ «δυαδική μοναξιά», τί νόημα ἔχει ἡ ἀγάπη κλπ., ἄν δέν ἀπαντηθοῦν, καθιστοῦν τόν ἄνθρωπο μιά τραγική ὕπαρξη.

Στήν περίπτωση τῶν μεταμοσχεύσεων στήν παράταση τῆς βιολογικῆς ζωῆς, ἐξετάζονται τά ἐρωτήματα γιά τό νόημα τῶν ἀσθενειῶν καί τῆς παράτασης τῆς ζωῆς, ἤ τῆς παράτασης τοῦ θανάτου. Οἱ ἀσθένειες ἔχουν ἕνα ἰδιαίτερο νόημα, καί ἀκόμη ἐκεῖνο πού ἔχει σημασία δέν εἶναι ἡ παράταση τῆς ἐλεύσεως τοῦ θανάτου, ἀλλά ἡ ὑπέρβασή του μέ τήν περίσσεια τῆς ζωῆς. Ἄν ὁ ἄνθρωπος νομίζει ὅτι μέ τόν θάνατο ὁδηγεῖται στό «ἀπόλυτο μηδέν», «στό ἀπόλυτο σκοτάδι», τότε ὅσο θά ζῆ στήν βιολογική ὕπαρξη θά εἶναι τραγικός, θά βιώνη τόν κόσμο αὐτόν σάν μιά φυλακή. Τό πρόβλημα δέν εἶναι νά στολίζουμε τήν φυλακή, ἀλλά νά βροῦμε τρόπο νά ἐλευθερωθοῦμε ἀπό αὐτήν. Ἑπομένως, ἡ παράταση τῆς ζωῆς ἤ ἡ παράταση τοῦ θανάτου, ἄν δέν ὑπάρχει ἡ ὑπέρβαση τοῦ θανάτου εἶναι μιά τραγική κατάσταση.

Στήν περίπτωση τῆς εὐθανασίας στό τέλος τῆς βιολογικῆς ζωῆς φαίνεται ἡ ἀνυπαρξία νοήματος καί τοῦ θανάτου. Ὁ θάνατος δέν εἶναι τό τέλος τῆς βιολογικῆς ζωῆς, ἀλλά προετοιμασία γιά μιά ἄλλη ζωή, πέρα τῆς βιολογικῆς ζωῆς, εἶναι ἡ τελείωση τῆς ζωῆς. Ὁπότε, ἡ ἐπιλογή τῆς εὐθανασίας δείχνει μίσος γιά τήν βιολογική ζωή, ἀλλά καί ἄγνοια τῆς ἄλλης ζωῆς. Τό θέμα εἶναι τί εἶναι ἡ ζωή, τί εἶναι ὁ θάνατος, ἀλλά καί τί εἶναι ἡ ζωή καί ὁ θάνατος χωρίς νόημα, χωρίς τόν Θεό, πού μᾶς δημιούργησε καί μᾶς ἀναδημιούργησε.

Πέρα ἀπό αὐτές τίς ὀρθόδοξες βάσεις γιά τήν ζωή καί τόν θάνατο, κάθε ἄλλη ἐπιλογή εἶναι πρόσκαιρη, δέν ἀναπαύει τόν ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος ἔχει δημιουργηθῆ μέ ὑψηλές προδιαγραφές, καί ὅταν αὐτές δέν ἱκανοποιοῦνται εἶναι τραγικός καί ἀνυπόφορος. Καί βέβαια, πέρα ἀπό αὐτά, πρέπει ὁ ἄνθρωπος νά βλέπη αὐτό πού

ἐντόπισε ἡ ἀρχαία προσωκρατική φιλοσοφία, ἡ ἀττική φιλοσοφία, κατά τήν κλασσική περίοδο, ὅτι ὑπάρχει ἡ βιολογική ζωή καί ἡ λογική ἐνέργεια τῆς ψυχῆς, ἀλλά ὑπάρχει καί ἡ νοερά ἐνέργεια τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία λειτουργεῖ ἤ δέν λειτουργεῖ, παράλληλα μέ τίς ἄλλες βιολογικές λειτουργίες. Ἔτσι, ὁ σκοτασμός τῆς νοερᾶς ἐνέργειας εἶναι μιά «αὐτοκτονία» τῆς ὕπαρξης, εἶναι ἡ βίωση τοῦ θανάτου πρίν τόν βιολογικό θάνατο.

Συμπέρασμα

Ἡ σύγχρονη βιοτεχνολογία καί γενικά ἡ ἐπιστήμη πού ἀσχολεῖται μέ τήν ὑγεία τοῦ σώματος εἶναι εὐπρόσδεκτα, διότι ἀπαλύνουν τόν πόνο τῶν ἀνθρώπων ἀπό τίς ἀσθένειες καί παρατείνουν τήν βιολογική ζωή, ἄν καί τίθεται ἀδυσώπητο τό ἐρώτημα: «Παράταση τῆς ζωῆς ἤ παρεμπόδιση τοῦ θανάτου;». Ἡ παρεμπόδιση τοῦ θανάτου, εἶναι τραγικό. Ὅμως, εἶναι ἀνάγκη μαζί μέ τήν βιοτεχνολογία καί τίς βιοϊατρικές ἔρευνες νά τίθενται καί βιοηθικοί κανόνες, ὥστε νά μή βλάπτεται ἡ ζωή τοῦ ἀνθρώπου καί τό περιβάλλον στό ὁποῖο ζῆ. Καί αὐτό τό κάνει ἡ ἐπιστήμη τῆς Βιοηθικῆς.

Πέρα, ὅμως, ἀπό αὐτά ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι μιά ζωντανή μηχανή, ἀλλά ἔχει καί ψυχικές καί πνευματικές ἀνάγκες, ἔχει καί νοῦ καί δέν ἐπιθυμεῖ μόνο τήν παράταση τῆς βιολογικῆς ζωῆς, ἀλλά καί τήν ὑπέρβαση τοῦ θανάτου σέ συνδυασμό μέ τήν βίωση τῆς πέραν τοῦ θανάτου ζωῆς.

Αὐτό τό γεγονός περιγράφεται ὡς Μεταβιοηθική, πού εἶναι πέρα ἀπό τήν Βιοηθική πού προσδιορίζεται μέ ὅρους τοῦ Διαφωτισμοῦ-νεωτερικότητας. Σέ αὐτό τό ἔργο ἀνταποκρίνεται ἡ ὑπαρξιακή φιλοσοφία καί ψυχολογία, κυρίως ἡ ὀρθόδοξη θεολογία.

Ἐπειδή ἄρχισα μέ τόν Engelhardt θά ἤθελα, γιά νά τόν τιμήσω γιά τούς ἀγῶνες πού ἔκανε στόν τομέα αὐτόν, νά τελειώσω μέ αὐτόν. Ὁ Engelhardt, ὁλοκληρώνοντας τό σημαντικό του βιβλίο μέ τίτλο «τά θεμέλια τῆς Βιοηθικῆς», γράφει:

«Μιά λόγια ἁπλῶς βιοηθική εἶναι ἀνιαρή καί πληκτική. Εἶναι τόσο εὔκολο νά μᾶς διαφύγουν οἱ ἀπαιτήσεις της. Κατοικεῖ μέσα σέ μερικά βιβλία, ἄρθρα καί στοχασμούς, πού μποροῦν νά παραμεριστοῦν, ἄν κανείς ἀποφασίσει νά χαλαρώσει καί νά ἀπολαύσει αὐτή τή ζωή. Μιά χριστιανική βιοηθική δέν εἶναι ἁπλῶς μιά φιλοσοφία, γιατί μιά φιλοσοφία μακριά ἀπό τόν Χριστό θά μᾶς παραπλανήσει. Ὅπως μᾶς ὑπενθυμίζει ὁ Ὄρθρος τῆς Πέμπτης τῆς τρίτης ἑβδομάδας τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς:

Οἱ λόγῳ ἰδιῶται, σοφοί τῇ γνώσει ὤφθητε, πλοκάς τῶν λόγων φιλοσόφων λύσαντες, ῥητόρων τάς διπλόας, καί ψήφους ἀστρονόμων• διό, Ἀπόστολοι τοῦ Χριστοῦ, μόνοι πάσης Οἰκουμένης ἀνεδείχθητε διδάσκαλοι.

Μιά χριστιανική βιοηθική πρέπει νά ζεῖ μέσα στήν ἐμπειρία τῆς ἀδιάσπαστης παράδοσης τῆς θεολογίας. Ἐάν κατανοεῖται σωστά, ἐντάσσεται στίς ἀξιώσεις τοῦ Χριστοῦ γιά μᾶς, ἀξιώσεις πού πρέπει τελικά νά ἀπορροφήσουν ὅλους μας».

Θά ἤθελα νά διευκρινήσω ὅτι ὁ καθηγητής Engelhardt ἀπό Ρωμαιοκαθολικός ἔγινε Ὀρθόδοξος, γιατί, ὅπως εἶπε σέ ἕνα Συνέδριο στήν Ρουμανία, ὅπου ἤμουν παρών, ἀμφότεροι ὡς εἰσηγητές, ἤθελε νά πεθάνη ἥρεμος, ἀφοῦ ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, ὅπως φαίνεται στά Συναξάρια τῶν ἁγίων, βοηθᾶ τούς ἀνθρώπους νά πεθάνουν ἥρεμα, νά ἔχουν ἕναν καλό θάνατο.

Ἀναζητώντας στό διαδίκτυο γιά τό πῶς πέθανε ὁ Engelhard βρῆκα ὅτι εἶχε δυό διαφορετικές μορφές καρκίνου ταυτόχρονα καί ἔδωσε μιά μακρά, σκληρή καί ἀξιοπρεπῆ μάχη μαζί του. Πέθανε στίς 21 Ἰανουαρίου τό 2018 ἀπό ἐπιπλοκές τῆς ἀσθενείας του ἥρεμα στό σπίτι του στό Χιοῦστον τοῦ Τέξας ἔχοντας δίπλα του τήν σύζυγό του μέ τήν ὁποία ζοῦσε γιά 52 χρόνια καί ἦταν τότε ἡλικίας 77 ἐτῶν. Κατά τήν διάρκεια τῆς ἀσθενείας του κοινωνοῦσε τοῦ Σώματος καί Αἵματος τοῦ Χριστοῦ, προσευχόταν, πονοῦσε ἀπό τήν ἀσθένειά του, ἀλλά τήν ἀντιμετώπιζε πνευματικά ὡς στάδιο ἀσκήσεως καί προετοιμασίας γιά τήν αἰώνια ζωή, ὅπως δίδασκε στίς πανεπιστημιακές του παραδόσεις καί ὅπως ἔγραφε στά βιβλία του.

Νά θυμίσω ὅτι ὁ Engelhard ἦταν καθηγητής στό Πανεπιστήμιο Rice στό Χιοῦστον τοῦ Τέξας καί ὁμότιμος καθηγητής στό Baylor College of Medicine πού εἶναι πάλι στό Χιοῦστον τοῦ Τέξας καί εἶναι τό μεγαλύτερο ἰατρικό συγκρότημα στόν κόσμο. Καί εἶναι (ὁ Engelhard) ἕνας ἀπό τούς θεμελιωτές τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης τῆς Βιοηθικῆς, ὡς προσφορᾶς νοήματος γιά τήν ζωή καί τόν θάνατο, ἄρα τῆς Μεταβιοηθικῆς, ὅπως τήν ὅρισα προηγουμένως.

Ἡ σημερινή εἰσήγησή μου ἦταν μνημόσυνο στήν μνήμη του, ἀφοῦ συνέδεσε τήν

διδασκαλία του μέ τήν ἐμπειρική πράξη, τήν φιλοσοφία μέ τήν ἰατρική, τήν ἐπιστήμη μέ τήν θεολογία, τήν βιολογική ζωή μέ τόν Χριστανικό θάνατο, ἀλλά καί τήν βεβαιότητα τῆς Ἀναστάσεως.

(Εἰσήγηση στό 3ο Συνέδριο Βιοηθικῆς μέ Γενικό θέμα: «Βιοηθικά Διλήμματα», πού διοργάνωσε τό Ἐργαστήριο Βιοηθικῆς, Τμῆμα Ἰατρικῆς ΔΠΘ, στήν Ἀθήνα καί στήν Γεννάδιο Βιβλιοθήκη, τήν 17 Ὀκτωβρίου 2026)